

УДК 821.162.1.09:130.2:316.72

Олена Педченко

ORCID: 0000-0001-7456-7040

НАЗУСТРІЧ ІНШОМУ: ЧЕСЛАВ МІЛОШ У ГУМАНІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ КШИШТОФА ЧИЖЕВСЬКОГО

У статті досліджено місце Чеслава Мілоша у формуванні гуманістичної концепції Кшиштофа Чижевського та визначено функції мілошівського дискурсу в осмисленні культури пограниччя, відкритості до Іншого й міжкультурного співбуття. Простежено становлення інтелектуального діалогу Чижевського з Мілошем – від раннього академічного зацікавлення його творчістю та особистого спілкування до концептуалізації мілошівських ідей у зрілій есеїстиці польського автора. Основним матеріалом дослідження стали книги «Мілош. Сполучна тканина», «Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем», «Малий центр світу. Нотатки практика ідеї» та «У напрямку Ксенополісу». З'ясовано, що Мілош постає у творчості Чижевського не лише об'єктом літературної рецепції, а передусім інтелектуальним співрозмовником, через діалог з яким формуються ключові категорії його гуманістичного мислення: «людина пограниччя», «лінія повернення», «сполучна тканина», міст, місце, Інший і спільнота. Особливу увагу приділено метафорі «сполучної тканини», що репрезентує розуміння культури як системи зв'язків між різними ідентичностями без нівелювання їхньої окремішності. Проаналізовано авторську перекомпозицію текстів із книги «Мілош. Сполучна тканина» у пізніших збірках Чижевського та встановлено, що їх повторне включення до нових книжкових контекстів розширює функціонування мілошівської проблематики від осмислення досвіду культурного пограниччя до універсальної моделі співбуття з Іншим. Доведено, що концепція Ксенополісу стає подальшим розгортанням цієї гуманістичної парадигми: відкритість до Іншого в ній не передбачає відмови від власної культурної ідентичності, а ґрунтується на взаємозалежності вкоріненості та відкритості. У цьому контексті Чеслав Мілош постає одним із концептуальних джерел руху Чижевського від практики пограниччя до гуманістичної моделі культури діалогу та співбуття.

Ключові слова: Чеслав Мілош, Кшиштоф Чижевський, Інший, пограниччя, культурна ідентичність, діалог, міжкультурна комунікація, культурний взаємовплив, гуманістика, Александер Брюкнер.

DOI: 10.34079/2415-3168-2026-19-34-96-106

Постановка проблеми. Сучасний європейський гуманітарний дискурс дедалі частіше звертається до проблем співіснування культур, пам'яті, відповідальності та відкритості до Іншого. В умовах трансформації європейського простору, спричиненої глобалізаційними процесами, міграцією, кризою національних наративів і воєнними конфліктами, особливої актуальності набувають концепції, що пропонують нові моделі міжкультурного діалогу та співбуття. Одним із найпослідовніших представників такого гуманістичного мислення є польський письменник, есеїст і культурний діяч Кшиштоф Чижевський, чия багаторічна діяльність на польсько-литовському пограниччі поєднує практику культурного посередництва з глибокою філософською рефлексією.

Особливе місце у творчості Чижевського належить Чеславу Мілошу, до спадщини якого автор систематично звертається в осмисленні культури пограниччя, історичної пам'яті, відповідальності перед Іншим та майбутнього Центральної Європи. Сам Чижевський неодноразово підкреслював, що зустріч із Мілошем визначила його власний шлях, а діалог із його творчістю триває протягом усього життя, набуваючи нових смислів у різних книгах і культурних проєктах.

Попри значний інтерес дослідників до творчості Чеслава Мілоша та окремих аспектів культурної діяльності Кшиштофа Чижевського, питання функціонування постаті Мілоша як

концептуального ядра гуманістичного мислення Чижевського ще не стало предметом спеціального дослідження. Більшість праць зосереджується на біографічних зв'язках двох інтелектуалів, історії Осередку «Пограниччя» або загальній характеристиці ідей культури пограниччя. Натомість еволюція образу Мілоша в різних есеїстичних книгах Чижевського та його роль у формуванні авторської концепції відкритості до Іншого залишаються недостатньо висвітленими, що й зумовлює **актуальність та новизну** цієї розвідки.

Метою статті є дослідження функцій образу Чеслава Мілоша у книгах Кшиштофа Чижевського та з'ясування його ролі у формуванні гуманістичної концепції автора. **Завдання роботи** – дослідити, як через інтерпретацію творчості та особистості Мілоша Чижевський вибудовує власне бачення культурної ідентичності та взаємовпливу, діалогу, відповідальності та відкритості до Іншого.

У статті висувається теза, що Чеслав Мілош у творчості Кшиштофа Чижевського постає не лише об'єктом літературної рецепції, а насамперед інтелектуальним співрозмовником і гуманістичним дороговказом, через якого автор послідовно розвиває власну концепцію – від локального досвіду культури пограниччя до універсальної моделі Ксенополісу як простору співбуття, взаємної відповідальності та діалогу культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика культурного пограниччя, множинної ідентичності та діалогу з Іншим становить важливий напрям сучасних літературознавчих і культурологічних студій, пов'язаних із творчістю Чеслава Мілоша та есеїстикою Кшиштофа Чижевського. В українській гуманітаристиці важливий напрям осмислення творчості Мілоша пов'язаний із категоріями пограниччя та складної культурної ідентичності. М. Ільницький, розглядаючи «ситуацію пограниччя» як проблему ідентичності, залучає творчість Мілоша до ширшого контексту польсько-литовського та центральноєвропейського культурного простору і наголошує на особливій ролі досвіду Великого князівства Литовського у формуванні його самоусвідомлення (Ільницький, 2014). У цьому контексті важливими для української рецепції залишаються також видання есеїстики Мілоша, зокрема «Велике князівство літератури», що зробило доступними українському читачеві тексти, у яких проблема культурної належності розгортається поза межами однозначного національного самоопису.

У зарубіжних дослідженнях особливо продуктивною є інтерпретація Мілоша як носія множинної або гібридної ідентичності пограниччя. Є. Нікіторович на матеріалі біографій діячів Центрально-Східної Європи розглядає пограниччя як середовище, в якому ідентичність формується через постійну взаємодію з іншими культурами. Серед показових прикладів дослідник називає саме Мілоша, цитуючи його самоозначення як спадкоємця традиції Великого князівства Литовського і наголошуючи на принциповій відмінності такої свідомості від моделей «чистої» польської або литовської ідентичності (Nikitorowicz, 2019, s. 18–19). На думку дослідника, ця модель дозволяє трактувати пограниччя не лише як джерело ідентифікаційних конфліктів, а й як потенціал міжкультурного розвитку.

Окремий напрям досліджень становлять праці, присвячені Кшиштофу Чижевському як теоретику і практику пограниччя. А. Валь аналізує його інтелектуальні зв'язки з паризькою «Kultura» та показує, що центральними для есеїстики Чижевського є проблеми Центральної і Східної Європи, історичної пам'яті, культурного пограниччя, відкритого суспільства та «будування мостів». Особливу увагу дослідниця звертає на сформульовану Чижевським метафору «сполучної тканини» та на його прагнення практично реалізувати модель міжкультурного діалогу у регіонах зі складною історичною пам'яттю (Wal, 2019). Водночас А. Валь наголошує на особливій ролі Чеслава Мілоша у житті Чижевського та діяльності «Пограниччя», хоча цей аспект не стає самостійним предметом її дослідження. У. Намьотко розглядає практичну діяльність Осередку «Пограниччя», його мистецькі та освітні практики як основу міжкультурної освіти, спрямовану на формування здатності до діалогу, толерантності та розуміння Іншого. Дослідниця підкреслює, що модель «активної культури», яку реалізує команда Чижевського, передбачає не діяльність «для» іншої спільноти, а культуротворчу взаємодію «разом із» нею (Namiotko, 2012). Такий підхід важливий для розуміння переходу від теоретичного осмислення пограниччя до його практикування, однак літературно-філософські

джерела цієї концепції, зокрема роль Мілоша, залишаються поза центральним полем дослідження.

Новий етап у вивченні Чижевського пов'язаний із дослідженнями центральноєвропейської ідентичності. У монографії М. Бродацької-Двоак «Środkowoeuropejszyk – gatunek na wymarciu?» («Центральноевропейець – вид на межі вимирання?» - *власний переклад*) творчість Мілоша та діяльність Чижевського включено до спільного дискурсу про Центральну Європу (Brodacka-Dwojak, 2023). Як показують К. Горабік та М. Земла у своїх рецензіях на цю працю, дослідниця розглядає Мілоша як одного із засновників модерного мислення про Центральну Європу, а Чижевського – як автора, який переводить цей інтелектуальний спадок у площину сучасної культурної практики. Особливо наголошується на тому, що у Чижевського Центральна Європа постає як простір проникнення і співіснування культур, а досвід «буття поміж» набуває позитивного значення і може стати підґрунтям центральноєвропейської ідентичності (Horabik, 2024; Zemła, 2024).

Для нашого дослідження особливо важливе спостереження М. Земла, яка, характеризуючи монографію М. Бродської-Двоак, безпосередньо зближує двох авторів: серед інтелектуальних джерел Чижевського вона називає «Родинну Європу» та поезію Чеслава Мілоша, а його діяльність у «Пограниччі» розглядає як практичне втілення ідеї діалогу у багатокультурному просторі. Дослідниця також звертає увагу на сподівання, які сам Мілош пов'язував із діяльністю Осередку «Пограниччя» (Zemła, 2024). Таким чином, у сучасному польському літературознавстві вже окреслено зв'язок між центральноєвропейським мисленням Мілоша та гуманістичною програмою Чижевського, однак характер цього інтелектуального діалогу спеціально не аналізується.

Отже, наявні дослідження дозволяють виокремити кілька основних напрямів: вивчення Мілоша як представника польсько-литовського і центральноєвропейського культурного пограниччя; дослідження множинної ідентичності та відкритості до Іншого у його творчості; аналіз концепції пограниччя та практик міжкультурного діалогу Кшиштофа Чижевського; дослідження його зв'язків із паризькою «Kulturą» та сучасним центральноєвропейським дискурсом. Водночас Чеслав Мілош як постійний інтелектуальний співрозмовник Чижевського та функція мілошівського дискурсу у формуванні його власної гуманістичної концепції досі не стали предметом окремого комплексного дослідження. Недостатньо висвітленими залишаються також авторська перекомпозиція текстів про Мілоша з книги «Мілош. Сполучна тканина» у пізніших збірках «Малий центр світу. Нотатки практика ідеї» та «У напрямку Ксенополісу» і концептуальний зв'язок між мілошівськими категоріями пограниччя, «іншої вірності» та «сполучної тканини» і чижевським рухом «назустріч Іншому». Саме ця невирішена частина проблеми становить предмет пропонованого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальний діалог Кшиштофа Чижевського з Чеславом Мілошем має тривалу передісторію, що розпочалася задовго до їхнього особистого знайомства. Уже в студентські роки творчість Мілоша стала предметом академічного зацікавлення майбутнього письменника й культурного діяча. Навчаючись на відділенні польської філології Університету імені Адама Міцкевича в Познані, Чижевський присвятив свою дипломну роботу, захищену 1983 року, творчості Мілоша – Księga Drogi Czesława Miłosza («Книга дороги Чеслава Мілоша»). Офіційна біографія Чижевського, представлена Осередком «Пограниччя», фіксує цю працю як один із перших важливих етапів його інтелектуального становлення. У 1985 році твори Мілоша поряд із поезією Єжи Фіцовського, Папуші, Тараса Шевченка, Едуардаса Межелайтіса та піснями пограниччя були використані Чижевським у виставі «Garść wierzbowych gruszek» («Жменя вербових груш»), яку він представив понад двісті разів у різних містах і селах Польщі. Сам Чижевський пізніше пов'язував цей досвід із формуванням свого майбутнього інтересу до пограниччя культур. Уже цей ранній проєкт поєднував різні національні поетичні традиції та пісні пограниччя і, як зазначається в біографії Чижевського, значною мірою передбачив його подальший інтерес до культурного прикордоння (Ośrodek «Pogranicze»..., (n.d.)).

Проте принципово нового характеру діалог із Мілошем набув наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, коли Чижевський разом з однодумцями пов'язав свою діяльність із Сейнами та польсько-литовським пограниччям. Вибір цього простору був не випадковим:

Сейненщина з її складною польською, литовською, єврейською та білоруською історичною пам'яттю ставала своєрідною лабораторією для практичного втілення ідей культурного діалогу. Саме тут було створено Центр «Пограниччя – мистецтв, культур, народів», діяльність якого принципово відрізнялася від традиційного розуміння культурної інституції: не репрезентація окремих культур, а створення реального простору їхньої взаємодії. Дослідники історії Центру наголошують, що особливе значення для формування його місії мала зустріч із Мілошем, який від самого початку підтримував задум засновників, а діалог із ним сприяв формулюванню завдання – створювати «сполучну тканину» між людьми, що живуть поруч. Чижевський відтворює слова Мілоша у книзі «Малий центр світу» так: «Ви будете займатися будівництвом сполучної тканини! Хіба ні?» Наше “так” було мовчазне, але так само остаточне, як закінчення вірша “Нотатник: Береги Леману”» (Чижевський, 2025, с. 129).

Зв'язок Мілоша з цим простором мав не лише інтелектуальний, а й глибоко особистий характер. Неподалік Сейн, у Красногруді біля польсько-литовського кордону, розташовувався масток родини Кунатів – родичів поета, де молодий Мілош проводив літні місяці. Чижевський уперше потрапив до Красногруді ще на початку 1980-х років, коли разом із дружиною працював у театрі «Gardzienice» і подорожував навколишніми селами, знайомлячись із традиційною культурою старообрядців і литовців. Саме тоді він побачив занедбану садибу, яку місцеві мешканці називали «двором Мілоша». Згодом випадкова особиста зустріч із поетом над Чорною Ганчею дала початок розмовам про майбутнє Красногруді. Чижевський згадує: «Вирушаючи 1989 року в дорогу, занотував собі таку фразу з «Приватних обов'язків» Чеслава Мілоша: “Як польський письменник, млявістю і нетверезістю притиснутий до муру, не маю великого вибору: або виражаю себе як наслідувач і підроблювач західних стилів, або як істоту розумнішу і тверезішу за мого західного суперника”. Щоб не було непорозумінь: той “західний суперник” був і є моїм партнером у багатьох важливих справах, також у справі європейської інтеграції, але залишається суперником у процесі визволення від провінційності. Знаю, що мушу вступити з ним у бій» (Чижевський, 2025, с. 65).

Цей просторовий збіг набуває символічного значення для подальшої гуманістичної концепції Чижевського. Мілош, чия біографія і творчість формувалися між Литвою та Польщею, Вільнюсом і Західною Європою, досвідом еміграції та постійним пошуком батьківщини, стає для нього співрозмовником у роздумах про те, як можна належати певній культурі, не перетворюючи цю належність на інструмент виключення Іншого. Красногруда при цьому поступово перетворюється з місця приватної пам'яті Мілоша на простір практикування діалогу. У відреставрованій родинній садибі 2011 року було відкрито Міжнародний центр діалогу, створений командою «Пограниччя»; таким чином, культурний ландшафт, пов'язаний із біографією поета, набув нової інституційної функції. «“Розбійницькі книжки” Мілоша, а також Вінценза, Стемповського, Мацкевича, Фіцовського, Конвіцького, Зінгера, Грасса, Бубера, Бахтіна, Вейль, Шульца, Гомбровича... які ми з прискореним серцебиттям читали на руїнах “старої цивілізації”, домагалися перекладу на мову нових ідей і практик. А мови тієї ми ще не знали», – згадує він (Чижевський, 2025, с. 128).

Водночас взаємини Чижевського і Мілоша не варто зводити до моделі традиційного «впливу» старшого письменника на молодшого. Значно продуктивніше розглядати їх як тривалий інтелектуальний діалог. Чижевський не лише звертається до текстів Мілоша, а й безпосередньо вступає з ним у дискусію щодо проблем батьківщини, ідентичності, Центральної Європи, польсько-литовських відносин, культури та відповідальності інтелектуала. Показовими в цьому сенсі є красногрудські розмови двох авторів, зокрема «Poszukiwanie ojczyzny (Пошуки батьківщини). З Чеславом Мілошем розмовляє Кшиштоф Чижевський» та дискусія «Cóż po inteligencji w czasie marnym?» («Навіщо інтелігенція у скрутні часи?»), що відбулася під час Центральноєвропейського форуму культури 1994 року. Тематичне поле цих розмов – культура, історія, філософія, ідентичність, Центральна Європа, польсько-литовські взаємини – фактично окреслює коло проблем, які згодом стануть визначальними і для есеїстики самого Чижевського (Ośrodek «Pogranicze»..., (n.d.)).

Одним із центральних аспектів рецепції Чеслава Мілоша у творчості Кшиштофа Чижевського є проблема ставлення до Іншого. Водночас було б неточним говорити про

сформовану самим Мілошем «філософію Іншого» як завершену теоретичну систему. Для Чижевського важливішою виявляється інтелектуальна й етична постава Мілоша – його здатність мислити культурну ідентичність як відкриту, внутрішньо складну і таку, що формується у взаємодії з іншими мовами, пам'ятями, традиціями та історичними досвідами. Саме ця риса мілошівського мислення стає одним із джерел гуманістичної концепції Чижевського, у якій зустріч з Іншим розглядається не як загроза власній ідентичності, а як необхідна умова її повноцінного існування.

Особливо важливо, що така інтерпретація Мілоша була представлена українському читачеві у 2013 році видавництвом «Кальварія», де у перекладі Костянтина Москальця вийшла збірка есеїв Чижевського «Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем». Підназва книжки принципово важлива: пограниччя осмислюється тут саме «у діалозі» з Мілошем. Концептуальним центром цієї книги стає «людина прикордоння». У видавничій характеристиці її визначено через емпатію, критичний патріотизм, несприйнятливості до національних фобій, багатомовність, «цікавість до іншого» та любов до малої батьківщини, поєднану з відкритістю до світу. Абстрактна на початку книжки модель надалі персоніфікується в конкретних постатях, серед яких Чеслав Мілош, Томас Венцлова, Пауль Целан, Єжи Фіцовський та інші. Отже, Мілош входить до гуманістичної концепції Чижевського насамперед як один із найвиразніших прикладів людини, чия вкоріненість у конкретному культурному просторі не заперечує відкритості до Іншого (Чижевський, 2013).

Саме поняття «пограниччя» при цьому виходить далеко за межі географічного кордону. Дмитро Шевчук, аналізуючи «Лінію повернення», слушно звертає увагу на те, що практикування пограниччя у Чижевського пов'язане з особливою «мапою» пам'яті й уяви, орієнтирами якої є не адміністративні або державні межі, а «лінії повернення». Головним героєм книжки дослідник також називає «людину прикордоння», зараховуючи до таких постатей Мілоша, Венцлову, Целана і Фіцовського. У такій перспективі пограниччя стає передусім способом існування людини у культурі – здатністю одночасно зберігати власну належність і переступати межі, які відокремлюють її від досвіду Іншого (Шевчук, 2014).

Саме в цьому контексті Мілош виявляється для Чижевського значно більшою постаттю, ніж літературний попередник або авторитетний співрозмовник. Його власний досвід життя між культурами, мовами, територіями та історичними пам'яттями дає Чижевському модель мислення, в якій ідентичність не суперечить відкритості, а пограниччя перестає бути місцем поділу й перетворюється на простір творення зв'язків. Мілош стає своєрідним медіатором між локальним і універсальним, польським і литовським, пам'яттю про втрачений світ і відповідальністю за майбутнє. Для Чижевського особливо значущою є саме ця взаємозалежність «вкоріненості та відкритості». Мілош не стає для нього прикладом космополітичного подолання локальної ідентичності. Навпаки, його досвід переконує Чижевського, що рух назустріч Іншому можливий лише з конкретного культурного місця. Польська мова і література, пам'ять про історичну Литву, Вільнюс, Красногруду, досвід Центральної Європи, еміграції та повернення утворюють складну систему належностей, у якій неможливо провести однозначну межу між «своїм» і «чужим». Тому мілошівський досвід пограниччя дає Чижевському можливість протиставити монолітній ідентичності модель ідентичності реляційної – такої, що усвідомлює себе через взаємодію.

Важливою складовою цієї рецепції є також мілошівська критика національної самодостатності та ідеологічної замкненості. Чижевський послідовно підкреслює його недовіру до будь-яких форм колективної винятковості, до міфологізації нації та до прагнення звести складний історичний досвід до одного домінантного наративу. Для його гуманістичної концепції ця риса має принципове значення, оскільки саме вона відкриває можливість для діалогу культур, у якому інша традиція не сприймається як загроза власній ідентичності. Не менш важливим є ставлення Мілоша до пам'яті та місця. У його творчості локальний простір ніколи не є лише географією: він концентрує досвід поколінь, мов, втрат і культурних нашарувань. Для Чижевського такий підхід стає одним із джерел власного розуміння пограниччя. Простір Сейн і Красногруды набуває гуманістичного змісту саме тому, що він зберігає пам'ять про співіснування різних спільнот і водночас вимагає відповідальності за цю пам'ять у сучасності.

Першим окремим книжковим узагальненням цього багаторічного діалогу стала видана

2014 року книга «Miłosz. Tkanka łączna» («Мілош. Сполучна тканина»). Її структура засвідчує, наскільки різноманітними були форми рецепції Мілоша Чижевським. До книги увійшли есеї, бесіди, фрагменти листування та інші тексти, створені в різний час і спеціально відібрані та скомпановані самим Чижевським. Збірник містить, зокрема, розділи «Wędrownu», «Amerykańskie Patmos Miłosa», «Inna wierność Miłosa», «Linia powrotu», «Poszukiwanie ojczyzny», «Tkanka łączna», «Miłosz i Miejsce», а також тексти розмов про Мілоша. Авторське компонування матеріалу перетворює книгу не на збір випадкових публікацій про письменника, а на своєрідну інтелектуальну біографію тривалого діалогу з ним (Czyżewski, 2014).

Вона переносить акцент із особистості самого Мілоша на функцію, яку його думка виконує для Чижевського. У такому прочитанні Мілош постає тим, хто допомагає поєднати те, що історія, політика та національні ідеології прагнуть роз'єднати: польське й литовське, локальне й універсальне, пам'ять і сучасність, вкоріненість і відкритість до Іншого. Чижевський у сучасному інтерв'ю прямо говорить про те, що творчість Мілоша є для Центральної Європи одним із найсильніших засобів протидії тоталітарним ідеологіям, національній мегаломанії, втраті коріння та духовній замкненості. Вирішення цих проблем він пов'язує саме з мілошівським баченням культури як «сполучної тканини» різноманітності (Семенченко, 2024). У цьому сенсі «Мілош. Сполучна тканина» займає особливе місце між ранньою рецепцією Мілоша та зрілою есеїстикою Чижевського. Принципово важливим є те, що книга 2014 року не залишається завершеним і замкненим етапом. Частина вміщених у ній текстів пізніше переходить до інших авторських збірок, де отримує вже нове композиційне та концептуальне оточення.

Особливо важливою для розуміння характеру рецепції Мілоша є метафора «сполучної тканини», послідовно розвинена Чижевським у його гуманістичній концепції й винесена в назву книги. Метафора дозволяє відійти від традиційного розуміння діалогу як простого контакту двох культур. «Сполучна тканина» передбачає існування зв'язку між різними елементами без усунення їхньої окремішності. У такій перспективі культурна відмінність не повинна бути подолана чи уніфікована; навпаки, саме відмінність створює необхідність мосту, посередництва, перекладу та постійної роботи взаєморозуміння.

У сучасній есеїстиці Чижевського, що нині доступна українському читачеві, ця думка набуває подальшого розвитку. У книгах «Małe centrum świata. Zapiski praktyka idei» («Малий центр світу. Нотатки практика ідеї») та «W stronę Xenopolis» («У напрямку Ксенополісу») тексти Мілоша, поряд із творчістю Томаса Венцлови та інших центрально- і східноєвропейських інтелектуалів, безпосередньо названі одним із фундаментів філософських роздумів автора про спорудження мостів між культурами та відкритість до Іншого. Сам Чижевський пояснює свою концепцію Ксенополісу через поєднання «чужого» і «спільноти»: рух назустріч Іншому потребує подолання замкненості на власній ідентичності, але не передбачає відмови від неї. Навпаки, справжній міст можливий лише між двома різними, міцно вкоріненими «берегами» (Czyżewski, 2019).

До польського видання «Małe centrum świata. Zapiski praktyka idei» увійшов есей «Tkanka łączna». У змісті книги він розташований поряд із текстами «Ścieżka pogranicza», «Czas animacji kultury», «Etos pogranicza», «Kultura i solidarność» та іншими есеями, присвяченими вже не безпосередньо Мілошу, а практиці міжкультурної діяльності Чижевського (Czyżewski, 2017). Отже, текст, який у книзі 2014 року був частиною цілісного мілошівського корпусу, в «Малому центрі світу» включається до ширшої авторської концепції культури пограниччя.

Ще показовішою є композиція книги «W stronę Xenopolis». У ній повторно з'являється «Tkanka łączna», але поряд із нею до видання включено ще два тексти, що входили до «Miłosz. Tkanka łączna»: «Linia powrotu. O praktykowaniu pogranicza w dialogu z Czesławem Miłoszem» та «Miłosz: inna wierność» – останній відповідає текстові «Inna wierność Miłosa» у книжці 2014 року. У структурі книги ці тексти вже розміщено в різних тематичних частинах: «Лінія повернення» входить до блоку, присвяченого пограниччю, тоді як «Мілош: інша вірність» до розділу про «людей пограниччя». Сам есей «Сполучна тканина» відкриває однойменний тематичний блок.

Можна зафіксувати щонайменше три тексти, які Чижевський повторно вводить у пізніші авторські композиції: «Сполучна тканина» включена до «Малого центру світу» і до «У напрямку

Ксенополісу»; «Лінія повернення. Про практикування пограниччя у діалозі з Чеславом Мілошем» та «Інша вірність Мілоша» / «Мілош: інша вірність» включені до «У напрямку Ксенополісу» (Чижевський, 2024; Чижевський, 2025).

Це текстуальне переміщення має принципове значення для аналізу гуманістичної концепції Чижевського. Повторне включення тих самих есеїв до нових книжкових контекстів свідчить, що автор не вважає свою розмову з Мілошем завершеною після спеціальної книги 2014 року. Навпаки, мілошівські тексти стають своєрідними «вузловими елементами», за допомогою яких Чижевський вибудовує вже власні ширші концепції. У «Малому центрі світу» «сполучна тканина» стає частиною практики пограниччя; в «У напрямку Ксенополісу» та сама метафора включається в теоретичну модель відкритої спільноти, де чужий не загрожує цілості, а є необхідною умовою її існування.

Така композиційна стратегія дозволяє по-іншому поставити питання про рецепцію Мілоша. Йдеться про те, як Чижевський використовує власний багаторічний діалог із Мілошем для конструювання дедалі ширших моделей культури. Мілош поступово переходить із позиції об'єкта літературознавчого аналізу, яким він був у ранній «Księga Drogi Czesława Miłosza», до позиції інтелектуального співрозмовника, а згодом стає одним із концептуальних фундаментів авторського словника Чижевського: *пограниччя, міст, сполучна тканина, повернення, місце, Інший, спільнота*.

Поза межами спеціального мілошезнавства перебуває ще одна важлива для статті традиція – історичне осмислення польсько-литовського культурного простору. Її представником був Александер Брюкнер, який у своїх литуаністичних та історико-культурних студіях досліджував взаємодію слов'янських і балтійських мов, вірувань і культур. Його праці не містять сучасної філософії Іншого, однак репрезентують більш ранню модель дослідження культурної множинності пограниччя. У книзі «Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne» (1904) дослідник розглядав литовську культуру не ізольовано, а у взаємодії з іншими етнокультурними світами. Характеризуючи історичну своєрідність Литви, Брюкнер наголошував на її тривалому існуванні в одному культурно-географічному просторі та простежував контакти литовців із сусідніми народами – прусами, ятвягами, латишами, фінами, слов'янами й германцями. У книзі Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne (1904) дослідник розглядав литовську культуру не ізольовано, а в системі тривалих контактів із сусідніми етнокультурними світами. Показово, що ранню історію Литви Брюкнер структурує через зміну таких взаємодій: від багатовікового зв'язку зі слов'янами до зближення з фінськими народами: «Gdy Litwa, zerwawszy spójnię etnograficzną i geograficzną, w jakiej przedtem ze Słowianami zostawała przez wieki, [...] zetknęła się ściślej z Finami i tak się z nimi spoufaliła, że możemy niemal rozróżniać nową, litufińską dobę w jej dziejach» («Коли Литва, розірвавши етнографічний і географічний зв'язок, у якому вона протягом століть перебувала зі слов'янами, [...] тісніше зіткнулася з фінами й настільки з ними зблизилася, що в її історії можна майже виокремити нову, литовсько-фінську добу» - *власний переклад*) (Brückner, 1904, s. 5)

Прямого інтелектуального впливу Брюкнера на Чижевського стверджувати немає підстав; однак зіставлення їхніх підходів дозволяє простежити зміну гуманітарної перспективи. Якщо Брюкнер описував культурне пограниччя переважно через історичні контакти народів, мов, вірувань і традицій, то у Мілоша воно набуває особистісного й екзистенційного виміру, а Чижевський перетворює цей досвід на етичну і практичну модель взаємин з Іншим. У такій перспективі можна говорити не про пряму спадкоємність, а про тривалу польську традицію осмислення культурної множинності – від історії культурного взаємовпливу до сучасної філософії міжкультурного співбуття.

Висновок. Проведений аналіз засвідчує, що Чеслав Мілош посідає особливе місце у формуванні гуманістичної концепції Кшиштофа Чижевського, а його присутність у творчості автора не може бути зведена до традиційної моделі літературного впливу або рецепції. Зацікавлення Мілошем, що розпочалося ще в період університетського навчання Чижевського, згодом переросло в особистий та тривалий інтелектуальний діалог, у межах якого осмислювалися проблеми культурної ідентичності, пам'яті, місця, пограниччя та відповідальності перед Іншим. Мілошівський досвід складної польсько-литовської належності,

еміграції та повернення дає Чижевському модель ідентичності, у якій вкоріненість не суперечить відкритості, а культурна відмінність постає не як загроза, а як необхідна умова діалогу. Саме в цій перспективі набувають концептуального значення категорії «людини пограниччя», «лінії повернення» та особливо «сполучної тканини»: остання перетворюється на одну з ключових метафор чижевського розуміння культури як простору зв'язків, що зберігають відмінність і водночас уможлиблюють співбуття.

Водночас композиційний аналіз книжок «Мілош. Сполучна тканина», «Малий центр світу. Нотатки практика ідей», «У напрямку Ксенополісу» показує, що діалог із Мілошем не завершується спеціально присвяченою йому книгою 2014 року. Повторне включення есеїв «Tkanka łączna», «Linia powrotu» та «Inna wierność Miłosza» до пізніших авторських композицій змінює масштаб їхнього функціонування: мілошівська проблематика входить до ширшої системи понять Чижевського – пограниччя, місця, мосту, повернення, Іншого та спільноти. У цьому сенсі шлях від практики пограниччя до Ксенополісу можна розглядати як послідовне розгортання гуманістичної моделі, одним із концептуальних джерел якої залишається Чеслав Мілош. Ксенополіс стає просторовим і етичним утіленням тієї моделі відкритості, за якої Інший не перебуває поза межами спільноти, а є необхідною умовою її існування. Отже, Мілош постає у творчості Чижевського не лише предметом осмислення, а інтелектуальним співрозмовником і гуманістичним дороговказом, через діалог з яким культура пограниччя набуває універсального виміру культури співбуття з Іншим.

Бібліографічний список

- Ільницький, М., 2014. Ситуація пограниччя: проблема ідентичності і драма самоідентифікації. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 60(1), с. 3–9. Доступно: <<https://ojtest.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/1313/1372>> (дата звернення: 24.03.2026).
- Семенченко, М., 2024. Назустріч Іншому: Кшиштоф Чижевський про свої есеї. *Culture.pl* 22 серпня 2024. Доступно: <<https://culture.pl/ua/stattia/nazustrich-inshomu-kshyshtof-chyzevskyy-pro-svoyi-eseyi>> (дата звернення: 13.04.2026).
- Чижевський, К. 2013. *Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем* / Пер. К. Москалець. Львів: Кальварія.
- Чижевський, К., 2024. *У напрямку Ксенополісу* / Пер. К. Москалець. Київ: Дух і Літера.
- Чижевський, К., 2025. *Малий центр світу. Нотатки практика ідей* / Пер. К. Москалець. Львів: Видавництво Старого Лева.
- Шевчук, Д., 2014. Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем [рецензія]. *Критика*, XVII, 11–12, с. 193–194. Доступно: <https://krytyka.com/ua/reviews/liniya-povernennya-pro-praktyku-prykordonnya-u-dialozi-z-cheslavom-miloshem?utm_source=chatgpt.com> (дата звернення: 03.03.2026).
- Brodacka-Dwojak, M., 2023. *Środkowoeuropejczyk – gatunek na wymarcu? Narracje tożsamościowe na wybranych przykładach prozy czeskiej i polskiej XX i XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. DOI: <https://doi.org/10.4467/K7435.126/22.23.17046> (Accessed 22.03.2026).
- Brückner, A., 1904. *Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne*. Warszawa: Księgarnia Naukowa. Available at: <<https://polona.pl/preview/48dee240-eb75-48de-b4e4-ce0ce4a3874d>> (Accessed 03.04.2026).
- Czyżewski, K., 2014. *Miłosz. Tkanka łączna*. Chorzów: Wydawnictwo Medeia. 262 s. Available at: <https://www.academia.edu/8245323/Krzysztof_Czy%C5%BCewski_Mi%C5%82osz_Tkanka_%C5%82%C4%85czna_Wydawnictwo_Medeia_Chorz%C3%B3w_2014> (Accessed 27.03.2026).
- Czyżewski, K., 2017. *«Małe centrum świata»*. Pogranicze. Available at: <<https://www.pogranicze.sejny.pl/artykuly/mae-centrum-swiata-w-wersji-elektronicznej>> (Accessed 27.03.2026).
- Czyżewski, K., 2019. *W stronę Xenopolis*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury. Available at: <https://www.academia.edu/41700975/Krzysztof_Czy%C5%BCewski_W_strone_Xenopolis_Pr>

- zedmowa_Timothy_Snyder_Red_%C5%81lukasz_Galusek_Krak%C3%B3w_2019> (Accessed 18.03.2026)
- Horabik, K., 2024. Tożsamości i ich zacieranie w literaturze Europy Środkowej. *Ruch Literacki*, 65(3/384), ss. 461–466. Available at: <<https://ejournals.eu/czasopismo/ruch-literacki/artukul/tozsamosci-i-ich-zacieranie-w-literaturze-europy-srodkowej-magdalena-brodacka-dwojak-srodkowoeuropejczyk-gatunek-na-wymarcu-narracje-tozsamosciowe-na-wybranych-przykladach-prozy-czeskiej-i-polskiej-xix-i-xx-wieku-wydawnictwo-uniwersytetu-jagiellonskiego->> (Accessed 20.03.2026).
- Namiołko, U., 2012. Edukacja międzykulturowa przez teatr – refleksje wokół Pracowni Kronik Sejneńskich i Teatru Sejneńskiego. *Edukacja Międzykulturowa*, 1, ss. 113–127. Available at: <<https://us.edu.pl/wydzial/wsne/wp-content/uploads/sites/20/Nieprzypisane/Edukacja-Miedzykulturowa-2012-nr-1.pdf>> (Accessed 20.03.2026).
- Nikitorowicz, J., 2019. Hybrydowa tożsamość na kulturowym pograniczu – potencjał i problem osobisty i grupowy? *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 32(2), ss. 11–22. DOI: <https://doi.org/10.17951/j.2019.32.2.11-22> (Accessed 22.03.2026).
- Ośrodek «Pogranicze – sztuk, kultur, narodów» (n.d.). Krzysztof Czyżewski. Available at: <<https://www.pogranicze.sejny.pl/o-nas/tworcy-pogranicza/krzysztof-czyzewski-3/>> (Accessed 20.03.2026).
- Wal, A., 2019. Krzysztof Czyżewski a paryska «Kultura». *Tematy i Konteksty*, 14(9), ss. 406–421. DOI: <https://doi.org/10.15584/tik.2019.25> (Accessed 12.04.2026).
- Zemła, M., 2024. Środkowoeuropejczyk pilnie poszukiwany [recenzja książki M. Brodackiej-Dwojak]. *Konteksty Kultury*, 21(2), ss. 245–252. DOI: <<https://doi.org/10.4467/23531991KK.24.024.20278>> (Accessed 10.03.2026).

References

- Brodacka-Dwojak, M., 2023. *Środkowoeuropejczyk – gatunek na wymarcu? Narracje tożsamościowe na wybranych przykładach prozy czeskiej i polskiej XX i XXI wieku [The Central European – An Endangered Species? Identity Narratives in Selected Examples of Czech and Polish Prose of the 20th and 21st Centuries]*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. DOI: <<https://doi.org/10.4467/K7435.126/22.23.17046>> (Accessed: 22.03.2026). (in Polish)
- Brückner, A., 1904. *Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne [Ancient Lithuania: Peoples and Gods. Historical and Mythological Sketches]*. Warszawa: Księgarnia Naukowa. Available at: <<https://polona.pl/preview/48dee240-eb75-48de-b4e4-ce0ce4a3874d>> (Accessed: 03.04.2026). (in Polish)
- Czyżewski, K., 2013. *Linia powrotności. Pro praktykę przykordnia u dialogu z Czesławem Miłoszem [The Line of Return: On Practising the Borderland in Dialogue with Czesław Miłosz]*. Trans. by K. Moskalets. Lviv: Kalvariia. 248 p. (in Ukrainian)
- Czyżewski, K., 2014. *Miłosz. Tkanka łączna [Miłosz. A Connective Tissue]*. Chorzów: Wydawnictwo Medeia. 262 p. Available at: <https://www.academia.edu/8245323/Krzysztof_Czy%C5%BCewski_Mi%C5%82osz_Tkanka_%C5%82%C4%85czna_Wydawnictwo_Media_Chorz%C3%B3w_2014> (Accessed: 27.03.2026). (in Polish)
- Czyżewski, K., 2017. *Małe centrum świata [A Small Centre of the World]*. Pogranicze. 298 p. Available at: <<https://www.pogranicze.sejny.pl/artykuly/mae-centrum-swiata-w-wersji-elektronicznej>> (Accessed: 27.03.2026). (in Polish)
- Czyżewski, K., 2019. *W stronę Xenopolis [Towards Xenopolis]*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury. Available at: <https://www.academia.edu/41700975/Krzysztof_Czy%C5%BCewski_W_strone_Xenopolis_Przedmowa_Timothy_Snyder_Red_%C5%81lukasz_Galusek_Krak%C3%B3w_2019> (Accessed: 18.03.2026). (in Polish)
- Czyżewski, K., 2024. *U naprzemku Ksenopolisu [Towards Xenopolis]*. Trans. by K. Moskalets. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Czyżewski, K., 2025. *Mały tsentr switu. Notatky praktyka idei [A Small Centre of the World: Notes of*

- a Practitioner of Ideas*]. Trans. by K. Moskalets. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 248 s. (in Ukrainian)
- Horabik, K., 2024. Tożsamości i ich zacieranie w literaturze Europy Środkowej [Identities and Their Blurring in Central European Literature]. *Ruch Literacki*, 65(3/384), pp. 461–466. Available at: <<https://ejournals.eu/czasopismo/ruch-literacki/artykul/tozsamosci-i-ich-zacieranie-w-literaturze-europy-srodkowej-magdalena-brodacka-dwojak-srodkowoeuropejczyk-gatunek-na-wymarcu-narracje-tozsamosciowe-na-wybranych-przykladach-prozy-czeskiej-i-polskiej-xix-i-xx-wieku-wydawnictwo-uniwersytetu-jagiellonskiego>> (Accessed: 20.03.2026). (in Polish)
- Ilnytskyi, M., 2014. Sytuatsiia pohranychchia: problema identychnosti i drama samoidentyfikatsii. [The situation of frontier: the problem of identity and self-identification drama] *Visnyk of the Lviv University. Series Philology*. 60(1), pp. 3-9. Available at: <<https://ojstest.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/1313/1372>> (Accessed: 24.03.2026). (in Ukrainian)
- Namiołko, U., 2012. Edukacja międzykulturowa przez teatr – refleksje wokół Pracowni Kronik Sejneńskich i Teatru Sejneńskiego [Intercultural Education through Theatre: Reflections on the Sejny Chronicles Workshop and the Sejny Theatre]. *Edukacja Międzykulturowa*, 1, pp. 113–127. Available at: <<https://us.edu.pl/wydzial/wsne/wp-content/uploads/sites/20/Nieprzypisane/Edukacja-Miedzykulturowa-2012-nr-1.pdf>> (Accessed: 20.03.2026). (in Polish)
- Nikitorowicz, J., 2019. Hybrydowa tożsamość na kulturowym pograniczu – potencjał i problem osobisty i grupowy? [Hybrid Identity in the Cultural Borderland: Potential and a Personal and Group Problem?]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 32(2), pp. 11–22. DOI: <<https://doi.org/10.17951/j.2019.32.2.11-22>> (Accessed: 22.03.2026). (in Polish)
- Ośrodek «Pogranicze – sztuk, kultur, narodów» (n.d.). Krzysztof Czyżewski [«Borderland – Arts, Cultures, Nations» Centre. Krzysztof Czyzewski]. Available at: <<https://www.pogranicze.sejny.pl/o-nas/tworcy-pogranicza/krzysztof-czyzewski-3/>> (Accessed: 20.03.2026). (in Polish)
- Semenchenko, M., 2024. Nazustrich Inshomu: Kshyshtof Chyzhevskyy pro svoi esei [Towards the Other: Krzysztof Czyżewski on His Essays]. *Culture.pl* 22 August 2024. Available at: <<https://culture.pl/ua/stattia/nazustrich-inshomu-kshyshtof-chyzhevskyy-pro-svoyi-eseyi>> (Accessed: 13.04.2026). (in Ukrainian)
- Shevchuk, D., 2014. Liniia povernennia. Pro praktyku prykordonnia u dialozi z Cheslavom Miloszem [The Line of Return: On Practising the Borderland in Dialogue with Czesław Miłosz] [Review]. *Krytyka*, XVII, 11–12, pp. 193–194. Available at: <<https://krytyka.com/ua/reviews/liniya-povernennya-pro-praktyku-prykordonnya-u-dialozi-z-cheslavom-miloszem>> (Accessed: 03.03.2026). (in Ukrainian)
- Wal, A., 2019. Krzysztof Czyżewski a paryska „Kultura” [Krzysztof Czyżewski and the Paris-based “Kultura”]. *Tematy i Konteksty*, 14(9), pp. 406–421. DOI: <<https://doi.org/10.15584/tik.2019.25>> (Accessed: 12.04.2026). (in Polish)
- Zemła, M., 2024. Środkowoeuropejczyk pilnie poszukiwany [The Central European Urgently Wanted] [Review of M. Brodacka-Dwojak’s book]. *Konteksty Kultury*, 21(2), pp. 245–252. DOI: <<https://doi.org/10.4467/23531991KK.24.024.20278>> (Accessed: 10.03.2026). (in Polish)

Стаття надійшла до редакції 15.04.2026

Olena Pedchenko

TOWARDS THE OTHER: CZESLAW MILOSZ IN KRZYSZTOF CZYZEWSKI’S HUMANISTIC CONCEPTION

This article examines the role of the Polish-Lithuanian poet and Nobel Prize winner Czeslaw Milosz in the humanistic thought of the Polish writer, cultural practitioner, and co-founder of the Borderland Foundation and Centre Krzysztof Czyzewski. Particular attention is paid to the concept of

the Other (Otherness), understood as a fundamental philosophical and aesthetic category referring to a bearer of a different identity, culture, consciousness, or psychological experience, whose difference from the Self (the “I”) enables the latter to understand and define itself. The purpose of the study is to demonstrate how Czyzewski’s long-term intellectual dialogue with Miłosz contributed to his understanding of the borderland as a space of intercultural encounter and ultimately to his broader humanistic model of coexistence with the Other.

The study traces Czyzewski’s engagement with Miłosz from his early academic interest in the poet and their later personal encounters to the incorporation of Miłosz-related ideas into his mature essays and cultural practice. The main sources include The Line of Return: On Practising the Borderland in Dialogue with Czesław Miłosz (Linia powrotu. O praktykowaniu pogranicza w dialogu z Czesławem Miłoszem), Miłosz: The Connective Tissue (Miłosz. Tkanka łączna), A Small Centre of the World: Notes of a Practitioner of Ideas (Małe centrum świata. Zapiski praktyka idei), and Towards Xenopolis (W stronę Xenopolis). The analysis focuses on a network of interconnected concepts in Czyzewski’s thought: the “borderland person”, the “line of return”, “connective tissue”, place, bridge, community, and the Other.

The article argues that Miłosz functions in Czyzewski’s writings not simply as an object of literary reception or as a conventional source of influence, but as a continuing intellectual interlocutor. His experience of Polish-Lithuanian and Central European cultural belonging provides Czyzewski with an important model of identity in which rootedness in one’s own language, place, and memory is compatible with openness to other cultures and historical experiences. From this perspective, the borderland is understood not merely as a geographical territory between states but as a cultural and ethical space in which identity is shaped through encounters with difference. The metaphor of “connective tissue” is particularly important: it represents a vision of culture that creates relationships between distinct identities without erasing their differences.

The study also considers Czyzewski’s recomposition of essays previously collected in Miłosz: The Connective Tissue within his later books. Their inclusion in new thematic contexts broadens the function of the Miłosz-related discourse, connecting reflections on memory and the Polish-Lithuanian borderland with a more universal discussion of intercultural coexistence. This conceptual trajectory culminates in Czyzewski’s idea of Xenopolis, a community in which the presence of the stranger or the Other is not regarded as a threat to collective identity but as a necessary condition for building relationships across cultural boundaries. The study concludes that Miłosz is one of the central intellectual interlocutors through whom Czyzewski develops his movement from the practical experience of the borderland towards a broader humanistic model of dialogue, responsibility, and coexistence with the Other. In this model, openness does not require the abandonment of cultural identity; rather, rootedness and openness become mutually dependent conditions of meaningful intercultural dialogue.

Keywords: Czesław Miłosz; Krzysztof Czyzewski; the Other; borderland; cultural identity; dialogue; intercultural communication; cultural interaction; humanities; Aleksander Bruckner.